

ΜΟΝΑΡΧΙΑ, ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΟΝ ΜΟΝΤΕΣΚΙΕ

Ο αντινομικός χαρακτήρας της νεωτερικότητας και το πρόβλημα της αιτιότητας

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

Πώς διαγράφεται η ιστορικότητα στον Μοντεσκιέ (Montesquieu) πριν εμφανισθεί η έννοια καθαυτή στα τέλη του ΙΗ΄ αιώνα;¹ Θα προτείνω μια ανασυγκρότηση της σκέψης του γύρω από τα φαινόμενα που θεωρεί χαρακτηριστικά του νεότερου κόσμου, με θέμα την αντίφαση που προκύπτει μεταξύ αυτών. Τέτοια είναι για τον Μοντεσκιέ η μοναρχία και το εμπόριο. Οι αρχαίοι, που ζούσαν ως επί το πλείστον σε δημοκρατίες, αγνοούσαν τη μοναρχία· η μόνη εξουσία του ενός που ήξεραν ήταν ο δεσποτισμός, όχι η καθαυτή μοναρχία που απαιτεί διάκριση των εξουσιών.² Επίσης μετά την ανακάλυψη της Αμερικής αναπτύχθηκε «το μεγαλύτερο εμπόριο του κόσμου».³

1. «Αναγκαία θεμελίωση μιας θεωρίας για την ιστορικότητα της συνείδησης» θεωρεί λ.χ. ο Αύγ. Μπαγιόνας την «αντίληψη του Montesquieu για το πνεύμα» (βλ. Αύγ. Μπαγιόνας, *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του γαλλικού διαφωτισμού*, Ολκός, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 236).

2. ΠΝ, 4, 4· 11, 9. Συνομογραφίες: ΠΕ, 34 = *Περσικές επιστολές* (*Lettres persanes*, 1721), επιστολή 34 – ΠΡ, 2, 75 = *Παρατηρήσεις για τα αίτια του μεγαλείου των Ρωμαίων και την παρακμή τους* (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, 1734), κεφ. 2, σ. 75 των *Œuvres complètes*, Gallimard, Παρίσι 1949-1951, τ. Β΄ – ΠΝ, 2, 3, = *Το Πνεύμα των νόμων* (*De l'esprit des lois*, 1748), βιβλίο 2, κεφ. 3 – ΠΝ, 11, 6, 405 = *Πνεύμα των νόμων*, βιβλίο 11, κεφ. 6, σ. 405 των *Œuvres...*, ό.π. – ΥΠ, 1147 = *Υπεράσπιση του Πνεύματος των νόμων* (*Défense de l'esprit des lois*, 1750), σ. 1147 των *Œuvres...*, ό.π. – Βλ. μτφρ. *Το Πνεύμα των νόμων*, Γνώση, Αθήνα 1994, 2 τ. Προτείνω δικές μου αποδόσεις.

3. ΠΝ, 21, 21.

Αλλά αυτά αντιφάσκουν. «Το πνεύμα της μοναρχίας είναι ο πόλεμος και ο επεκτατισμός, το πνεύμα της δημοκρατίας (république) η ειρήνη και η μετριοπάθεια», όμως «φυσικό αποτέλεσμα του εμπορίου είναι να οδηγεί στην ειρήνη», έτσι «οι μεγάλες εμπορικές επιχειρήσεις δεν είναι για τις μοναρχίες αλλά για το πολίτευμα των πολλών». Δεν μιλά εδώ για το εμπόριο «πολυτελείας», στο οποίο επιδίδονται και οι μοναρχίες, αλλά για το εμπόριο «οικονομίας»,⁴ το διαμετακομιστικό, που αντιλαμβάνεται λοιπόν εδώ ως το καθαυτό εμπόριο. Ιστορική στον Μοντεσκιέ είναι η ανάπτυξη δύο αντίθετων φαινομένων. Πώς συμβαδίζουν όταν η μοναρχία αντιστοιχεί στον πόλεμο και δεν επιτρέπει την ανάπτυξη του εμπορίου, ενώ αυτό αντιστοιχεί στη δημοκρατία υπό την ευρεία έννοια και ευνοεί την ειρήνη; Η προσήλωση του Μοντεσκιέ στη μοναρχία αντιφάσκει με την άνοδο του εμπορίου. Η έννοιά του της μοναρχίας κορυφώνεται στην αγγλική, άρα δηλώνει εν πολλοίς το αντιπροσωπευτικό πολίτευμα, γέννημα της φεουδαρχικής μοναρχίας, που λέγεται σήμερα δημοκρατία· όμως στην ανάλυσή του, αυτό δεν είναι συνυφασμένο με το εμπόριο αλλά με τον πόλεμο. Την αντίφαση προεκτείνουν άλλες, που εντοπίζω στην συνέχεια σε μια προσπάθεια εσωτερικής κριτικής.

Συνήθως η μοναρχική προσήλωση του Μοντεσκιέ προβληματίζει επειδή συγκρούεται με το δημοκρατικό ιδεώδες. Όμως η δημοκρατία δήλωνε τότε ό,τι ονομάζουμε άμεση δημοκρατία και, πραγματικά, μοναρχία είναι για τον Μοντεσκιέ το έμμεσο πολίτευμα. Η μεσολάβη άσκηση της εξουσίας χαρακτηρίζει τους νεότερους χρόνους και αντιστοιχεί στον πόλεμο παρά την ανάπτυξη του εμπορίου. Ο Μοντεσκιέ δεν ορίζει ένα ιδανικό άμεσα, η ίδια του η μέθοδος είναι εδώ έμμεση, και σ' αυτό το έμμεσο αντιστοιχεί το έμμεσο του ιδανικού, όπως θέλω να δείξω.

Ένας υπερασπιστής της δημοκρατίας, όπως ο Ρουσσώ (Rousseau), αρνείται την αντιπροσώπευση, επειδή θεωρεί τη μεσολάβηση κανονιστικά επιλήψιμη. Η δημοκρατία είναι δίκαιη, οι όροι βιωσιμότητάς της είναι άλλο θέμα· εδώ συμφωνεί με τον Μοντεσκιέ ότι απαιτείται μικρό κράτος. Η διαφορά τους δεν είναι ότι ο ένας εμμένει στο δέον και ο άλλος στο ον. Ο Ρουσσώ ορίζει το δέον και συγκρίνει το ον μ'

4. ΠΝ, 9, 2· 20, 2 και 4.

αυτό. Ο Μοντεσκιέ προμηνύει την ιστορική σκέψη επειδή αντιστρέφει αυτή τη σειρά εξετάζει το *ον* και διακρίνει το δέον βάσει αυτού. Δεν θέτει το καλό, αναζητά το καλύτερο. Παραδοσιακά, απόλυτο είναι κάτι άμεσο, το σχετικό είναι μεσολαβημένο· έτσι, όταν ανιχνεύουμε το δέον στα όρια του *όντος*, συγκρίνουμε σχετικά μεγέθη. Αυτό εξηγεί ήδη τυπικά γιατί ο Ρουσσώ απορρίπτει τη μεσολάβηση και όχι ο Μοντεσκιέ. Οι δύο συμφωνούν πως η μεσολάβηση αναπτύσσεται ιστορικά, αλλά ο πρώτος την απορρίπτει εν όψει του δέοντος, ενώ ο δεύτερος συγκρίνει μορφές της. Αυτό ισχύει για τη μοναρχία αλλά και για το εμπόριο, την άλλη αναπτυσσόμενη μεσολάβηση: ο πρώτος απορρίπτει την ιδιοτέλεια, ο δεύτερος διακρίνει και τα σχετικά καλά της.

Η μοναρχία και το εμπόριο αποτελούν συγκρίσιμα μεγέθη ως είδη μεσολάβησης, μορφές συνδυασμού ιδιαιτεροτήτων. Η μοναρχία είναι το μεσολαβημένο είδος πολιτείας, εν αντιθέσει προς την άμεση άσκηση της εξουσίας – κακή ή καλή, δεσποτική ή δημοκρατική. Το εμπόριο είναι η μεσολαβημένη επαφή εν αντιθέσει προς τον πόλεμο. Μοναρχία είναι η ανάπτυξη της κάθετης πολιτικής μεσολάβησης και εμπόριο η ανάπτυξη της οριζόντιας οικονομικής μεσολάβησης. Για τον Ρουσσώ, αυτή η εξέλιξη μας απομακρύνει από την αμεσότητα της καταγωγής, ενώ ο Μοντεσκιέ αποτυπώνει την άνοδο του αντιπροσωπευτικού κράτους και της οικονομικής δραστηριότητας.

Ο ίδιος τάσσεται υπέρ του μεσολαβημένου πολιτεύματος και φοβάται τις επιπτώσεις της εμπορικής μεσολάβησης, όπως θα δούμε. Όμως αποτυπώνει συγχρόνως την αντίφαση του νεότερου κράτους, που είναι βέβαια φιλοπόλεμο και εμπορικό. Μια αποτύπωση που θα επιτρέψει κατ' αρχάς την αντίστροφη θέση, την ιστορική αξιολόγηση των στοχαστών των αρχών του 19ου αιώνα, του φιλελεύθερου Κονσταντάν (Constant) και του σοσιαλιστή Σαιν Σιμόν (Saint Simon), που θεωρούν το εμπόριο θεμελιωδέστερο τρόπο κτήσης από τον πόλεμο,⁵ επικροτώντας, ενάντια στον Μοντεσκιέ, την ανατροπή των ευγενών-πολεμιστών από τους αστούς-εμπόρους.

Όταν ο Μοντεσκιέ προκρίνει τη μοναρχία, περιορίζει το εμπόριο.

5. Η κατάκτηση είναι μορφή κτήσεως και για τον Μοντεσκιέ (ΠΝ, 10, 3).

6. «Οι Ρωμαίοι προορίζονταν για τον πόλεμο και, θεωρώντας τον ως τη μοναδική τέχνη, αφιέρωναν όλο το νου και τις σκέψεις τους στην τελειοποίησή του», «στους αρχαίους όλα, ως και

Πολιτικά, ο πόλεμος είναι ισχυρότερος από το εμπόριο: η πολεμική πολιτεία νικά την εμπορική, η Ρώμη⁶ την Καρχηδόνα. Όπως ο Μακιαβέλι (Machiavelli) νωρίτερα, ο Μοντεσκιέ τάσσεται υπέρ της Ρώμης ως βιωσιμότερης, εξηγώντας την εξωτερική αυτοσυντήρηση με ενδογενείς παράγοντες: «Ενώ στη Ρώμη ο πόλεμος ένωνε τα συμφέροντα, στην Καρχηδόνα ενέτεινε το χωρισμό τους».⁷ Η Ρώμη υπερισχύει γιατί πραγματική δύναμη είναι η εσωτερική αρετή και όχι η πλεονεξία.⁸ Και γενικεύει: «Οι δυνάμεις που στηρίζονται στο εμπόριο μπορούν να διατηρηθούν καιρό στη μετριότητα, αλλά το μεγαλείο τους είναι εφήμερο».⁹ Δεν διακρίνει την αρχαιότητα από τους νέους χρόνους όπως αργότερα ο Κονστάν, όταν θα γράψει πως η «Καρχηδόνα έπρεπε να ηττηθεί από τη Ρώμη στην αρχαιότητα γιατί η δύναμη των πραγμάτων ήταν εναντίον της. Αλλά αν μάχονταν σήμερα η Ρώμη και η Καρχηδόνα, οι ευχές ολόκληρης της οικουμένης θα στήριζαν τη δεύτερη. Αυτή θα είχε συμμάχους τα τωρινά ήθη και το πνεύμα (génie) του κόσμου».¹⁰

Από αυτή τη σκοπιά η μοναρχία εντάσσει το εμπόριο στην πολιτεία, υποτάσσοντάς το στη δική της σκοπιμότητα: υποτάσσει τους αστούς στους ευγενείς και το μονάρχη, που παραμένουν εκτός εμπορίου,¹¹ διότι η εμπορική οργάνωση δεν εξασφαλίζει την εξωτερική αυτοσυντήρηση. Ο πατέρας της διάκρισης των εξουσιών δεν είναι φιλελεύθερος, όπως αργότερα ο Κονστάν.

Πρέπει λοιπόν να συγκρίνουμε μοναρχία και εμπόριο. Παρά την παραπάνω παραδοσιακή απόρριψή του του ιδιαίτερου συμφέροντος, ως επιζήμιου για την άμυνα, ο Μοντεσκιέ είναι φίλος του particulier μ' όλες τις σημασίες του όρου: επιμέρους, ιδιαίτερο, ιδιώτης. Αυτό ισχύει στη μέθοδο και την επιλογή του: η μοναρχία είναι το μεσολα-

ο χορός, ανήκαν στην τέχνη του πολέμου», «οι Ρωμαίοι πολίτες θεωρούσαν το εμπόριο και τις τέχνες ασχολίες δούλων... ήξεραν μόνο την τέχνη του πολέμου» (PP, 2, 75, 77- 10, 125).

7. PP, 4, 84.

8. «Χρυσός και ασήμι εξαντλούνται, αλλά η αρετή, η σταθερότητα, η δύναμη και η φτώχεια δεν εξαντλούνται ποτέ» (PP, 4, 85).

9. PP, 4, 87.

10. B. Constant, *De l'esprit de conquête*, στο B.C., *De la liberté chez les Modernes*, LGF, Παρίσι 1980, σ. 119.

11. PN, 20, 19 και 21.

βημένο πολίτευμα, γιατί είναι το μόνο όπου το άτομο εμμένει στην ιδιαιτερότητά του. Το διαπιστώνουμε κατ' αρχάς αρνητικά, εξετάζοντας το απόλυτο πολιτικό κακό, το δεσποτισμό, όπου η κοινωνία οργανώνεται σαν οικογένεια και όλα ανάγονται στη σύνθεση οικογενειακής και πολιτικής εξουσίας.¹² Όπως το λέει και η λέξη, δεσποτισμός είναι η αδιαμεσολάβητη ταύτιση οίκου και πόλεως, της ατομικής κυριότητας και της γενικής κυριαρχίας κατ' αποκλεισμό του επιμέρους, αυτού που ο Έγκελς (Hegel) θα ονομάσει *κοινωνία*. Στη δημοκρατία και τη μοναρχία ο ιδιώτης απολαμβάνει την ιδιαιτερότητά του και αυτός τη θυσιάζει προς όφελος του κοινού συμφέροντος. Όμως μόνο στην πρώτη το πράττει εκούσια – είναι η *αρετή* του πολίτη χάρη στην οποία «ο πλούτος των ιδιωτών συνιστά τη δημόσια περιουσία», ενώ χωρίς αυτήν «η δημόσια περιουσία γίνεται περιουσία των ιδιωτών». Η μοναρχία έχει ένα μηχανισμό, την *τιμή* μία οίηση κάθε ομάδας διά της οποίας «καθένας υπηρετεί το κοινό καλό, ενώ νομίζει πως υπηρετεί το ιδιαίτερο συμφέρον του».¹³ Εκτελεί «μεγάλα έργα με όσο λιγότερη αρετή μπορεί, όπως στις ωραιότερες μηχανές η τέχνη χρησιμοποιεί όσο το δυνατόν λιγότερες κινήσεις, δυνάμεις και τροχούς».¹⁴ Αλλά και το εμπόριο φαίνεται να συνιστά ένα μηχανισμό ακούσιας συμφωνίας: «Το εμπορικό πνεύμα ενώνει τα έθνη, δεν ενώνει τους ιδιώτες».¹⁵ Τα δύο νεωτερικά φαινόμενα, τη μοναρχία και το εμπόριο, χαρακτηρίζουν λοιπόν η προσήλωση στο ιδιαίτερο συμφέρον και η ακούσια υπαγωγή του στο γενικό.

Όμως έτσι μπερδεύονται οι προσδιορισμοί, το εμπόριο αντιστοιχεί δομικά στη μοναρχία, όπως αντίστροφα υπερισχύει η πολεμική δημοκρατία, όχι η εμπορική. Αναδιπλασιάζεται το παράδοξό μας. Αλλά τώρα διαφαίνεται μια δυναμική λύση. Ο πόλεμος της ρωμαϊκής δημοκρατίας τη μετέτρεψε σε μοναρχία.¹⁶ ευγενείς και ηγεμόνας δεν πρέπει ν' ασχολούνται με το εμπόριο, προφανώς λόγω του «δημοκρατικού» χαρακτήρα του. Ίσως ο πόλεμος και το εμπόριο ως σχέ-

12. ΠΝ, 19, 19, για την Κίνα· ΠΝ, 5, 14.

13. ΠΝ, 3, 7.

14. ΠΝ, 3, 5.

15. ΠΝ, 20, 2.

16. ΠΝ, 11, 9.

σεις καθορίζουν τους όρους τους· ο ένας ωθώντας προς τη μοναρχία, το άλλο προς τη δημοκρατία.

Ας εξετάσουμε την υπόθεση. Ο πόλεμος είναι τόπος μονοσημαντότητας και το εμπόριο τόπος αμφισημίας, εφόσον στον πρώτο ο καθένας περι-κλείει μια αμιγή εσωτερικότητα ενώ απο-κλείει μια αμιγή εξωτερικότητα, με αποτέλεσμα το τέχνασμα να εξουδετερώνεται ως εσωτερική απειλή, γιατί θεσμοθετείται προς τα έξω.¹⁷ Μπορούμε να πούμε πως ο πόλεμος ως υπόταξη αρμόζει στη μοναρχία καθώς αυτό το κάθετα μεσολαβημένο πολίτευμα αποτελεί σύστημα εσωτερικής υπόταξης: «Οι ενδιάμεσες, υποταγμένες και εξαρτημένες εξουσίες συνιστούν τη φύση του μοναρχικού πολιτεύματος».¹⁸

Αντίθετα, το εμπόριο είναι αλληλεξάρτηση, επικοινωνία¹⁹. Το χρήμα μετατρέπει τα εμπορεύματα σε σημεία, θεσπίζοντας ό,τι ονομάζουμε σήμερα σχέση ισοδυναμίας, ανακλαστική, συμμετρική και μεταβατική: «το χρήμα... είναι και σημείο του χρήματος», «τα πάντα αντιπροσωπεύουν το χρήμα... αποτελούν σημεία το ένα του άλλου», «το χρήμα είναι σημείο των αξιών των εμπορευμάτων, έτσι και το χαρτί είναι σημείο της αξίας του χρήματος... δεν υπάρχει διαφορά στο αποτέλεσμα».²⁰ Εδώ ανήκει οργανικά το τέχνασμα,²¹ καθώς η μεσολάβηση είναι αμφίσημη· περικλείει τους εκτός χώρας, ενώ ενδέχεται να αποκλείει τους εντός: «Η αληθινή αρχή είναι να μην αποκλείουμε κανένα έθνος από το εμπόριό μας», ενώ αποκλείουμε ηγεμόνα και ευγενείς.²² Η οριζόντια μεσολάβηση μπερδεύει το μέσα και το έξω, δεν δέχεται μονοσήμαντα σύνορα, δεν υποτάσσει αλλά συντάσσει.

Ας εξετάσουμε τώρα αυτά τα δύο ως τελεστές μετατροπής των πολιτευμάτων. Η δημοκρατία πρέπει να συνασπίζεται για την άμυνά της, ώστε να έχει «όλα τα εσωτερικά πλεονεκτήματα του δημοκρατικού πολιτεύματος και την εξωτερική δύναμη του μοναρχικού».²³ Άλλωστε,

17. ΠΝ, 29, 13. Μια ανάλογη αντιμετώπιση εντοπίζεται στον Μακιαβέλι (βλ. G. Faraklas, *Machiavel. Le pouvoir du prince*, PUF, Παρίσι 1997, σ. 101-102).

18. ΠΝ, 2, 4.

19. ΠΝ, 20, 2· 21, 6.

20. ΠΝ, 22, 2.

21. ΠΝ, 21, 6· πρβ. 18, 16.

22. ΠΝ, 20, 9· 20, 19· 20, 21.

23. ΠΝ, 9, 1.

Όταν κατακτά, η εξουσία της είναι μοναρχική.²⁴ Έτσι η δημοκρατία μετατρέπεται σε μοναρχία στις εξωτερικές σχέσεις της, αν και θα όφειλε να δίνει καλούς νόμους και όχι να υποτάσσει.²⁵ Αυτοαντιφάσκει λοιπόν στις εξωτερικές σχέσεις υπόταξης. Αυτό δεν συμβαίνει στη μοναρχία, γιατί αρκεί να καταλάβει την εξουσία χωρίς να μεταβάλλει νόμους και έθιμα.²⁶ έχει ήδη μέσα της τη δομή υπόταξης. Όσο για το δεσποτισμό, δεν διεξάγει καθαυτό πολέμους («μόνο οι μοναρχίες διεξάγουν πολέμους»), γιατί δεν αποκτά αλλά εποικεί, ενώ αμύνεται περιβαλλόμενος από ερήμους και έτσι αυτοκαταστρέφεται.²⁷ Για ν' αποφευχθεί αυτό, οι κατακτήσεις του πρέπει να έχουν φεουδαρχική, άρα μοναρχική μορφή: να διατηρεί τον ηττημένο άρχοντα ως υποτελή.²⁸ Ο δεσποτισμός είναι μια οιονεί κατάσταση πολέμου και πρέπει να πάψει να είναι δεσποτικός, για να λήξει η εμπόλεμη κατάσταση και να διατηρήσει τα κεκτημένα όπως η δημοκρατία όταν κατακτά. Δημοκρατία και δεσποτισμός μοναρχοποιούνται όταν κατακτούν.

Αν και ως προς την έκβαση του πολέμου ο Μοντεσκιέ δέχεται το πρωτείο των εσωτερικών αιτίων, της «φύσης των πραγμάτων»,²⁹ διαπιστώνουμε μια αντίστροφη δομική δυναμική εξάρτηση: ο πόλεμος επηρεάζει την εσωτερική οργάνωση της πολιτείας, τη φύση του πολιτεύματος, γιατί ωθεί προς τη μοναρχία, εφόσον στόχος του πολέμου είναι η «διατήρηση»³⁰ που εγγυάται η μοναρχική μηχανή. Ενώ η δημοκρατία απαιτεί αυτοθυσία και ο δεσποτισμός συνεχή εγρήγορση για τη διατήρηση,³¹ η μοναρχία εμφανίζεται ως το ισχυρότερο κράτος με κριτήριο την ικανότητά της να διατηρείται, γενικότερο κριτήριο της ισχύος.³² Η μοναρχία είναι ισχυρή επειδή είναι μέσα της σαν να

24. «Κατά πλάσμα μοναρχική, στην πραγματικότητα σκληρότερη από τη μοναρχική» (ΠΝ, 10, 7). Λ.χ., οι Ρωμαίοι εξόντωναν τους κατακτημένους (ΠΝ, 10, 3).

25. ΠΝ, 10, 3 και 6.

26. ΠΝ, 10, 9 και 11.

27. ΠΝ, 9, 5 και 4.

28. ΠΝ, 10, 16 κ. 17. Υπάρχει μια αμφισημία στον Μοντεσκιέ: αν η μοναρχία διακρίνεται από το δεσποτισμό, επειδή έχει νόμους ή ενδιάμεσες εξουσίες (βλ. L. Althusser, *Montesquieu, la politique et l'histoire*, PUF, Παρίσι 1959, σ. 72). Εδώ αρκούμαι στη δομική συγγένεια.

29. ΠΝ, 10, 13.

30. ΠΝ, 10, 3.

31. ΠΝ, 20, 4.

32. «Αληθινή ισχύς ενός ηγεμόνα» δεν είναι η δύναμη επίθεσης, αλλά άμυνας (ΠΝ, 9, 6).

ητάν έξω της· περιεχει τις ενδιαμέσες εξουσίες που χρειάζονται έξω τους δημοκρατίες και δεσποτείες, εσωτερικεύει την υπόταξη.

Αυτό φωτίζει το είδος σχέσεων που επιφέρει η τιμή, η «αρχή» της μοναρχίας. Βάζει τον αγώνα στη θέση της δικαιοσύνης με τις μονομαχίες, είναι κενοδοξία, χρησιμοποιεί το κενό ως κινούν, μ' άλλα λόγια αποδίδει καθολική ισχύ στη «φιλοσοφικά» ψευδή αυτοαναφορική ιδιαιτερότητα.³³ Αυτό το αμιγώς κοινωνικό πάθος, όχι ψυχολογικό όπως ο φόβος στο δεσποτισμό, ούτε πατριωτικό όπως η αρετή της δημοκρατίας, εσωτερικεύει στην πολιτεία ό,τι της είναι εξωτερικό, αυτοδικία, άρση της ισονομίας· εκφράζει τη βούληση των υποσυνόλων να συνυπάρχουν ως ξένα.

Το εμπόριο είναι η άλλη μορφή εξωτερικής σχέσης. Το ένα του είδος, το εμπόριο πολυτελείας, μεταφέρει αγαθά μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού, εισάγει και εξάγει· το άλλο, το εμπόριο οικονομίας, αγνοεί μια τέτοια διάκριση: «Οι έμποροι επιθεωρούν όλα τα έθνη της γης και κομίζουν στο ένα ό,τι παίρνουν από το άλλο». Προφανώς το κάθε είδος αντιστοιχεί σ' ένα είδος πολιτεύματος: «Το εμπόριο σχετίζεται με το πολίτευμα. Στηρίζεται συνήθως στην πολυτέλεια όταν άρχει ένας..., ως επί το πλείστον στην οικονομία όταν άρχουν πολλοί». Αυτή η αντίθεση εμφανίζει πάλι το ζεύγος δημοκρατίας και μοναρχίας, ο δεσποτισμός όντας εκτός κυκλοφορίας, ούτως ειπείν.³⁴ Οι δύο σχέσεις του μέσα και του έξω, που αντιστοιχούν στη μοναρχία και τη δημοκρατία, επαναλαμβάνονται εντός του εμπορίου· το πρώτο είδος εμπορίου, που αρμόζει στη μοναρχία, χωρίζει εσωτερικό και εξωτερικό όπως ο πόλεμος· το δεύτερο, που τώρα κατανοούμε γιατί είναι το καθαυτό εμπόριο, μπερδεύει αυτά τα όρια ή χαράσσει άλλα, αφού δεν ανταλλάσσει με άλλους αλλά μεσολαβεί μεταξύ τρίτων. Γιατί αντιστοιχεί στη δημοκρατία; Είναι μάλλον ζήτημα δυναμικής του εμπορίου.

Πράγματι αν ο πόλεμος, η μοναρχία και η διατήρηση ή ασφάλεια συνιστούν μια συνάφεια, το εμπόριο, η δημοκρατία, η κίνηση και η ελευθερία συγκροτούν μια άλλη.³⁵ Μια ισορροπία εξουσιών δεν κα-

33. ΠΝ, 28, 17 και 18· 3, 7.

34. ΠΝ, 20, 4.

35. Πρβ. λ.χ. ΠΡ, 8, 116: «Ένα ελεύθερο, δηλαδή πάντα ταραγμένο πολίτευμα...».

ταλήγει σε αδράνεια εξαιτίας της «αναγκαίας κίνησης των πραγμάτων». ³⁶ Τι είναι αυτό; Πάντως είναι κάτι εκτός πολιτικού πεδίου. Διακρίνω τρεις περιπτώσεις: μπορεί να είναι εκτός χώρας ή μέσα της αλλά εκτός πολιτικού πεδίου ή εκτός πολιτικού πεδίου ανεξαρτήτως συνόρων. Η πρώτη περίπτωση είναι η πολεμική επίθεση, όμως ο Μοντεσκιέ αναζητά στο εσωτερικό αυτά που την επιτρέπουν. Η αρχή της κίνησης είναι υποδειγματικά εσωτερική στη δημοκρατία, όπου συγκρούονται πολιτικώς μη πολιτικά συμφέροντα. ³⁷ Διαβλέπω δύο δυνατά ερείσματα αυτών στον Μοντεσκιέ, τη δικαιοσύνη και την οικονομική δραστηριότητα. Η πρώτη, εσωτερική στη χώρα, αλλά εκτός πολιτικού πεδίου σύμφωνα με το χωρισμό των εξουσιών, οφείλει όμως να είναι «άφαντη» δύναμη, γιατί ακριβώς αποτελεί θεμέλιο της πολιτικής σφαίρας· θεμελιώνει ως «απρόσωπος» και «ατάραχος εγγυητής της νομιμότητας» την ισορροπία των άλλων δύο εξουσιών, όπως λέει ο Γ. Βλάχος. ³⁸ Η δικαστική εξουσία δεν είναι λοιπόν πραγματικά εξωτερική προς το πολιτικό πεδίο, όπως είναι το εμπόριο. Η διαφορά τους αφορά και στα όρια: το εμπόριο είναι εκτός πολιτικού πεδίου αλλά όχι εντός χώρας· είναι η τρίτη περίπτωση.

Δεν είναι τυχαίο ότι το εμπόριο ενσαρκώνεται ως τέχνασμα. ³⁹ Σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίθεση, η δύναμη του τεχνάσματος δεν είναι εγγενής, αλλά παίζει με τις επιφάσεις, δείχνει έξω μια δύναμη που δεν υπάρχει μέσα. Αυτή η παραδοσιακή αντίθεση εντάσσεται όμως εδώ σε πρωτότυπο πλαίσιο, εφόσον ο Μοντεσκιέ δεν θεωρεί διόλου την «πραγματική» δύναμη ανώτερη της «σχετικής»: «Κάθε μεγαλείο, κάθε δύναμη, κάθε ισχύς είναι σχετική. Πρέπει να προσέχουμε πολύ μήπως η επιδίωξη αύξησης του πραγματικού μεγαλείου επιφέρει μείωση του σχετικού μεγαλείου»· «σπάνια η κατάκτηση ενός παρακμάζοντος κράτους αυξάνει τόσο την πραγματική ισχύ μας όσο

36. Στην Αγγλία τα δύο κοινοβούλια και ο μονάρχης είναι «τρεις δυνάμεις» που «θα έπρεπε να συνιστούν ακινησία ή απραγμία», εφόσον αλληλεξισορροπούνται· «όμως η αναγκαία κίνηση των πραγμάτων τις εξαναγκάζει να κινούνται και έτσι αναγκάζονται να εναρμονίζουν τις κινήσεις τους» (ΠΝ, 11, 6, 405).

37. ΠΡ, 8, 116.

38. G. Vlachos, *La Politique de Montesquieu. Notion et méthode*, Montchrestien, Παρίσι 1974, σ. 136-139. Βλ. ΠΝ, 11, 6.

39. Της ευστροφίας εις βάρος της άγνοιας (ΠΝ, 21, 6, 607).

μειώνει τη σχετική μας ισχύ».⁴⁰ Η πρώτη προϋποθέτει μια ζώνη δικαιοδοσίας, το χωρισμό του μέσα και του έξω, και έτσι μετέχει των πολεμικών κριτηρίων του επεκτατικού παραδείγματος, ενώ η δεύτερη, που δεν στηρίζεται σε τέτοια διάκριση, είναι δομικά όμοια με το εμπόριο. Είναι ισχυρότερη της πραγματικής, δηλαδή της εσωτερικής, επειδή δεν προϋποθέτει το χωρισμό εσωτερικού και εξωτερικού, αλλά περιλαμβάνει και το εξωτερικό της χώρας στον υπολογισμό της, όπως συμβαίνει κατεξοχήν στο εμπόριο. – Στον πόλεμο όλα τα πολιτεύματα τείνουν προς τις μοναρχικές δομές υπόταξης· αντιθέτως, το καθαυτό εμπόριο αντιστοιχεί στη δημοκρατία μάλλον, επειδή απαιτεί άλλου είδους εσωτερική δομή, δεν περιέχει σχέσεις εξωτερικότητας αλλά υπολογίζει εγγενώς την ίδια την εξωτερικότητα.

Όμως, αν συμπληρώσουμε έτσι τον Μοντεσκιέ, θα πρέπει να προσθέσουμε πως το εμπόριο είναι αντίθετο με τη μοναρχία επειδή είναι αντίθετο με την ίδια την κρατική υπόσταση, που ενσαρκώνεται με τον επαρκέστερο τρόπο σ' αυτό το πολίτευμα. Τα τελωνειακά εμπόδια, η κρατική υπόσταση των συνόρων, είναι καταστρεπτικά για το εμπόριο. – Ας σημειώσουμε όμως ότι το ίδιο χωρίο ορίζει το τελευταίο ως «την εξαγωγή και εισαγωγή εμπορευμάτων προς όφελος του κράτους».⁴¹ Αυτός ο ορισμός αντιστοιχεί στο περιορισμένο εμπόριο, της μοναρχίας! Έχουμε εδώ μια νέα έκφραση του παράδοξου της μοναρχίας και του εμπορίου, τώρα υπό τη μορφή παράβλεψης, που απηχεί τη θέση του Μοντεσκιέ κατά του μπερδέματος των ορίων, υπέρ της μοναρχίας, υπέρ του κράτους ως έννοιας που απαιτεί το χωρισμό εσωτερικού και εξωτερικού. Όμως η ανάδειξη της σχετικής δύναμης κατά της πραγματικής συνηγορεί μάλλον υπέρ της υπερίσχυσης του εμπορίου. Το ίδιο ισχύει πολύ γενικά με την υποβάθμιση της αιτιότητας, που απαιτεί παρόμοιους χωρισμούς, όπως θέλω να υποδείξω εν συντομία.

Στη δομή σκέψης του Μοντεσκιέ δεν διακρίνονται αρχικά μία περιγραφική και μία κανονιστική έννοια νόμου. Νόμοι είναι «οι αναγκαίες σχέσεις που παράγονται από τη φύση των πραγμάτων», αλλά είναι και ανθρωπολογικοί: «ο νόμος γενικά είναι ο ανθρώπινος λό-

40. ΠΝ, 9, 9 και 10.

41. ΠΝ, 20, 13.

γος, εφόσον κυβερνά όλους τους λαούς της γης»· οι νόμοι «του κάθε έθνους δεν μπορούν να είναι παρά οι επιμέρους περιπτώσεις στις οποίες εφαρμόζεται ο ίδιος ανθρώπινος λόγος».⁴² Όμως οι συγκεκριμένοι ορισμοί δικαιολογούν μια τέτοια ταύτιση. Νόμος είναι ένα αποτέλεσμα που συνίσταται σε σχέσεις. Όμως λειτουργεί και ως αιτία μέσα σ' αυτή τη σχέση, είναι αιτία ενώ έχει αιτία.⁴³ Για να είναι κανονιστικός ο νόμος πρέπει να είναι αιτία, ενώ έχει αιτία όταν δηλώνει μια κανονικότητα που περιγράφουμε. Έτσι η μία πλευρά δεν χωρίζεται από την άλλη. Ίσα-ίσα, το πεδίο χαρακτηρίζεται από την αντιστροφή αιτίας και αιτιατού· μπορούμε να «στρέφουμε το αποτέλεσμα κατά της αιτίας»,⁴⁴ ενδέχεται να μετατραπεί «το ίδιο το αποτέλεσμα σε αιτία»,⁴⁵ ή δύο όροι να είναι «ο καθένας η αιτία και το αιτιατό».⁴⁶ Η αντιστρεψιμότητα της αιτιότητας είναι η αλληλεπίδραση που εκφράζει την επιρροή, το θέμα του *Πνεύματος των νόμων*.⁴⁷ Όμως, σύμφωνα με μια εύστοχη διατύπωση του Κοϊρέ (Κουγρέ), η επιρροή δεν μπορεί να εκφρασθεί αιτιακά: «Η “επιρροή” ως σχέση, δεν είναι απλή όπως η σχέση της “αιτίας” με το “αποτέλεσμα”, αλλ' αντίθετα μια πολύ σύνθετη σχέση όπου το “αποτέλεσμα” είναι “αιτία” της “αιτίας”».⁴⁸ Άρα η αιτιακή διατύπωση της επιρροής είναι πάντα αντιφατική. Τούτο συμβαίνει στον Μοντεσκιέ, όπως πιστεύω. «Πνεύμα» των νόμων είναι η ενεργητική και παθητική ικανότητα ιδιαίτερων επιρροών, όμως ο στοχαστής της επιρροής παραμένει δέσμιος του αιτιακού σχήματος και εκφράζει την ιδιομορφία της συγκεκριμένης σχέσης μόνο με μεταφορές της ροής.⁴⁹

Αυτή η δυσκολία προέρχεται μάλλον από τον ίδιο το ρεαλισμό, που αρνείται αιτίες χωρίς αιτιατά και αναίτια αποτελέσματα. Όμως

42. *ΠΝ*, 1, 1 και 3.

43. «Γιατί να υπάρχουν νόμοι σ' όλους τους λαούς του κόσμου, αν δεν εφαρμόζονται;» (*ΠΕ*, 68): «κάθε νόμος πρέπει να έχει το αποτέλεσμά του» (*ΠΝ*, 29, 16), όπως και η βούληση του δεσπότη (*ΠΝ*, 24, 16). Όμως «οποιαδήποτε αποτελέσματα έχουν αιτίες» (*ΥΠ*, 1145).

44. Για να «εξαλείψουμε την οκνηρία διά της αλαζονείας» (*ΠΝ*, 14, 9).

45. Σε μια διαδοχή επαναστάσεων (*ΠΡ*, 21, 193).

46. Η ολιγαρχία και η ισότητα των περιουσιών (*ΠΝ*, 5, 6).

47. R. Aron, *Étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, Παρίσι 1967, σ. 48.

48. A. Kouyré, *Du monde clos à l'univers infini* (1957), Gallimard, Παρίσι 1962, σ. 18.

49. *ΠΝ*, 30, 11· 38, 41.

αν δεν υπάρχουν αιτία ούτε αιτιατό εκτός αιτιακής σχέσης, τότε η σχέση ορίζει τους όρους ως αιτία ή αιτιατό· διότι μια αιτία χωρίς αιτιατό δεν είναι απλώς ρεαλιστικά αμελητέα, είναι και λογικά παράλογη. Έτσι θαρρώ γίνεται κατ' ανάγκη η αλληλεξάρτηση αντικείμενο της αιτιακής θεώρησης στο βαθμό που δεν μελετά αιτίες αλλά τη σχέση προς αιτίες, λ.χ. της «φύσης» του πολιτεύματος προς την «αρχή» του, τη σχέση, δηλαδή το όλον, των δύο, όπως λέει σωστά ο Αλτουσσέρ (Althusser).⁵⁰ Αυτό το όλον είναι μια αλληλεξάρτηση, αλλά δεν παύει ν' αναλύεται με όρους αιτίας και αιτιατού, ακριβώς επειδή προκύπτει από ανάγκες της αιτιακής προοπτικής. Όμως αιτιότητα είναι μια μη αντιστρέψιμη υπόταξη όπου το αιτιατό δεν γίνεται αιτία της αιτίας!

Πώς να εκφράσουμε όμως μια αλληλεπίδραση; Για τη σχέση αρχής και φύσης του πολιτεύματος, ο Αλτουσσέρ προσφεύγει στη μαρξιστική λύση της καθοριστικής σε τελευταίο βαθμό σημασίας ενός από τους παράγοντες·⁵¹ η διαφθορά των ηθών (αρχή) διαφθείρει τους νόμους (φύση), και όχι το αντίστροφο. Όμως παραμένει και τότε αδιευκρίνιστο το καθεστώς της μη αιτιακής σχεσιακής δομής των νόμων. Πιο διαφωτιστική είναι η δήλωση του Μοντεσκιέ ότι περιορίζεται στο επίπεδο των αιτιατών, πως «δεν μιλά για τις αιτίες, δεν συγκρίνει τις αιτίες, αλλά μιλά για τα αποτελέσματα και συγκρίνει τα αποτελέσματα».⁵²

Το *Πνεύμα των νόμων* μιλά για τους νόμους, αντιμετωπίζοντάς τους ως αιτιατά («αναγκαίες σχέσεις που παράγονται από τη φύση των πραγμάτων»): όμως μεταξύ αυτών υπάρχουν σχέσεις αλληλεπίδρασης, σχετικές αιτίες που είναι και αιτιατά. Αποκλείονται όσες αιτίες δεν θα ήσαν και αιτιατά, αιτίες απόλυτες ικανές να δικαιολογήσουν την ύπαρξη των συγκεκριμένων νόμων· το *λόγον διδόναι* της γνώσης περιορίζεται στο «συνδυασμό των αιτιατών».⁵³ Αυτή η εμπει-

50. «Η αρχή του πολιτεύματος κατανοείται με βάση τη μορφή του... όμως αυτό το συμπέρασμα είναι μάλλον ο όρος παρά το αποτέλεσμα της αρχής», «η αρχή είναι ο συγκεκριμένος όρος που αντιστοιχεί στη φύση ως αφηρημένο όρο. Πραγματική είναι η ενότητά τους, η ολότητα», Althusser, *ό.π.*, σ. 46.

51. Althusser, *ό.π.*, σ. 47.

52. *ΥΠ*, 1124.

53. «Η πολυγαμία δεν είναι ζήτημα υπολογισμού, όταν στοχαζόμαστε τη φύση της· μπορεί να

ριστική θέση μαρτυρεί πως η αιτιότητα δεν αρμόζει σ' αυτό το πεδίο.

Μια τέτοια συνδυαστική απαιτεί όμως και η κανονιστική έννοια του νόμου. Ο «τρόπος σύνθεσης των νόμων» (*Πνεύμα...*, βιβλίο 29) απαιτεί να διακρίνουμε τα παρόμοια (κεφ. 6, 7, 8, 9), να συνδυάζουμε τα ανόμοια (κεφ. 3, 10, 11, 12), ν' αναφέρουμε το νόμο στο σκοπό του (κεφ. 13) και στους όρους του, καταγωγικούς (κεφ. 14) ή μεταγενέστερους (κεφ. 15). «Ιδιοφυΐα» είναι ακριβώς να ξέρεις «πότε χρειάζεται η ομοιομορφία και πότε οι διαφορές». Οι νόμοι μπορούν να διαφέρουν («όταν οι πολίτες υπακούουν σε νόμους, είναι αδιάφορο αν υπακούουν στους ίδιους») αλλά όχι η υπακοή σε νόμους («δεν πρέπει να επιτρέπονται απαλλαγές βάσει ιδιαίτερων συμβάσεων»).⁵⁴ Η μοναρχία πραγματώνει μια τέτοια τέχνη: πολλαπλασιάζει τους νόμους, γιατί «πολλαπλασιάζει τις επιμέρους περιπτώσεις και φαίνεται να μεταβάλλει τον ίδιο το λόγο σε τέχνη» – τέχνη εξισορρόπησης των δυνάμεων υπόταξης, απονομής.⁵⁵ Έχουμε πάλι έναν υπολογισμό των αποτελεσμάτων, αν και εδώ με κανονιστική σημασία. Η νομοθεσία μετριάζει το καθετί, εντάσσοντάς το στη σχέση του και σχετίζει κάθε νόμο με το αντικείμενό του,⁵⁶ συνιστά συνδυαστική τέχνη των επιμέρους, όπως λέει ο Γκροάιτυσεν (Groethuysen).⁵⁷

Όμως εδώ ο νόμος είναι αιτία, άρα η συνδυαστική δεν δηλώνει άγνοια των αιτιών, όπως φαίνεται να ισχύει στο γνωστικό πεδίο, αλλά εκφράζει την αυτονόμηση από το αιτιακό υπόβαθρο. Οι περιγραφικοί νόμοι αλληλοεξηγούνται, οι κανονιστικοί αλληλοδικαιολογούνται. Αν και ο Μοντεσκιέ δηλώνει πως οι νόμοι είναι αποτελέσματα και αφήνει ανοικτή τη δυνατότητα αξιολόγησης ενός μεμονωμένου νομικού νόμου, η ανάλυσή του της αλληλεπίδρασης οδηγείται προς μια έννοια αλληλονοσηματοδότησης και σχετικής δικαιολόγησης.

Όμως η μοναρχία διδάσκει κάτι περισσότερο γι' αυτή τη συνδυαστική. Η αυτονόμηση από το αιτιακό υπόβαθρο συγκροτεί τα δεδομέ-

είναι ζήτημα υπολογισμού όταν συνδυάζουμε τα αποτελέσματα της», όμως «σ' όλα αυτά δεν δικαιολογώ τα έθιμα, παρά δίνω τους λόγους τους» (*ΥΠ*, 1142-1143).

54. *ΠΝ*, 29, 18.

55. *ΠΝ*, 6, 1· 11, 2· 12, 4.

56. *ΠΝ*, 29, 2 τέλος και 13.

57. B. Groethuysen, *Philosophie de la révolution française*, Gallimard, Παρίσι 1956, σ. 120.

να, όπως η μοναρχία τα συμφέροντα: συνιστά ένα πεδίο αυτοαναφορικών ιδιαιτεροτήτων.⁵⁸ Μη αιτιακός είναι ο μηχανισμός όπου η ιδιοτέλεια αποβαίνει σε όφελος του συνόλου. Η αιτιακή έκφραση της επιρροής, του «πνεύματος», είναι αντιφατική. «Το ανθρώπινο πνεύμα είναι η ίδια η αντίφαση», λέει ένα πρόσωπο των *Περσικών επιστολών*.⁵⁹ Όμως τούτο εξηγεί ίσως και το παράδοξο της μοναρχίας και του εμπορίου, εφόσον η πρώτη έχει τη δομή υπόταξης και μονοσήμαντου χωρισμού, που χαρακτηρίζει την αιτιότητα ως μη αντιστρέψιμη, όχι την οριζόντια μεσολάβηση, που μπερδεύει το μέσα και το έξω και χαρακτηρίζει το εμπόριο, αλλά και την επιρροή.

Σημειώνεται συχνά το πρόβλημα που αποτελεί η συνύπαρξη των τυπολογικών και αιτιακών αναλύσεων με τις ιστορικές στο *Πνεύμα των νόμων*. Η αλληλεπίδραση προσφέρει μια λύση. Αλληλεπιδρούν ιδεατοί τύποι,⁶⁰ όμως δεν υπάρχουν τέτοιοι πριν την αλληλεπίδρασή τους γιατί κανένα κράτος δεν είναι μόνο. Απειλείται πολεμικά, χρειάζεται τους άλλους επειδή δεν είναι αύταρκες. Αλλά ακόμη και αν ήταν, δεν θα έμενε μόνο σύμφωνα με την παράξενη λογική του εμπορίου. Το εμπόριο πηγάζει από την αμοιβαία ανάγκη,⁶¹ και όμως το έθνος χωρίς καμία ανάγκη έχει συμφέρον στο εμπόριο και όχι εκείνο που έχει ανάγκη: «Να μην ανταλλάσσουν με κανέναν δεν είναι ωφέλιμο για τα αύταρκη έθνη, αλλά για όσα δεν έχουν τίποτα μέσα τους»· το εμπόριο φτωχαίνει τη φτωχή Πολωνία.⁶² Δεν υπάρχουν απομονώσιμες ιδιαιτερότητες στο εμπόριο, η οριοθέτηση έχει νόημα μόνο αν ο πόλεμος είναι ισχυρότερος από το εμπόριο.

58. Το επιβεβαιώνει εμμέσως η ναυτιλία, της οποίας η ανάπτυξη χαρακτηρίζει επίσης τους νέους χρόνους (οι αρχαίοι ανακάλυπταν τις θάλασσες διά της ξηράς, εμείς το αντίστροφο· *ΠΝ*, 21, 9) στον τομέα του εμπορίου αλλά και του πολέμου (*ΠΝ*, 21, 13), εφόσον συνοδεύει και αυτήν ο πολλαπλασιασμός των νόμων από την πρώτη πλευρά (ο μέγιστος αριθμός νόμων αντιστοιχεί σε οικονομία στηριζόμενη στη θάλασσα· *ΠΝ*, 18, 8) και η αύξουσα σημασία της τέχνης από τη δεύτερη (*ΠΡ*, 4, 89). Η θάλασσα απαιτεί ένα νόμο πέραν του πολιτικού νόμου (*jus gentium*), μια εσωτερική της εξωτερικότητας σαν αυτήν που χαρακτηρίζει τη μοναρχία ενώ εξηγεί τη μοναρχοποίηση των κατακτητών.

59. *ΠΕ*, 33.

60. R. Aron, *ό.π.*, σ. 72. Βλ. *ΠΝ*, 3, 11.

61. *ΠΝ*, 20, 2.

62. *ΠΝ*, 20, 23.

Όμως ο Μοντεσκιέ υπαινίσσεται ενίοτε ότι το εμπόριο τώρα υπερισχύει του πολέμου. Αυτό φέρνει τον πλούτο, πράγμα καλό για τις τέχνες⁶³ αλλά όχι για το κράτος. Κακώς «κάμνουν πόλεμο με το κεφάλαιό τους» τα σημερινά ευρωπαϊκά κράτη.⁶⁴ Η πολιτεία χρειάζεται ρυθμίσεις κατά του πλούτου, η μοναρχία ν' απαγορεύει τις τράπεζες, γιατί η δύναμη του πλούτου απειλεί την εξουσία.⁶⁵ Αυτό όμως δηλώνει αδυναμία της τελευταίας απέναντί του.

Αυτά τα δύο επίπεδα εκφράζονται με τη διάκριση των αστικών νόμων (*lois civiles*) και των πολιτικών νόμων (*lois politiques*). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μοντεσκιέ θεωρεί εγγυητές της ελευθερίας άλλοτε τους δεύτερους και άλλοτε τους πρώτους. Οι «πολιτικοί νόμοι» καταργούν τη «φυσική ανεξαρτησία των ανθρώπων» και τους παρέχουν «την ελευθερία», οι «αστικοί νόμοι» καταργούν τη «φυσική κοινοκτημοσύνη των αγαθών» και παρέχουν στους ανθρώπους «την ιδιοκτησία». Οι δεύτεροι εμφανίζονται εξαιτίας του χρήματος και των τεχνασμάτων του, ενώ πριν αρκούσαν οι «πολιτικές συμφωνίες» κατά της βίας. Η διάκρισή τους είναι απαραίτητη και οι πρώτοι υπερισχύουν των δεύτερων – γι' αυτόν το λόγο η πολιτεία δεν έχει με τους ιδιώτες τις ίδιες σχέσεις που έχουν αυτοί μεταξύ τους (αστικές). Όμως, όταν ο Μοντεσκιέ επισημαίνει πως οι ηγεμόνες είναι ανελεύθεροι επειδή βρίσκονται μεταξύ τους σε μια σχέση που δεν έχει απαλλαγεί από τη βία, δεν μιλά για απουσία πολιτικού νόμου, όπως θα περιμέναμε σύμφωνα με τα παραπάνω, αλλά αστικού: «Είμαστε ελεύθεροι επειδή ζούμε κάτω από αστικούς νόμους».⁶⁶ Δηλαδή είμαστε ελεύθεροι επειδή ζούμε κάτω από τους νόμους της ιδιοκτησίας και όχι της ελευθερίας, του χρήματος και όχι της άρσης της βίας!

Όταν παρεμβαίνει το χρήμα, το εμπόριο φαίνεται να νικά τον πόλεμο, ο πλούσιος την εξουσία,⁶⁷ η ελευθερία να υποχωρεί μπρος στην

63. ΠΝ, 21, 6.

64. Στο στρατιωτικό ανταγωνισμό (ΠΝ, 13, 17).

65. ΠΝ, 13, 19 («όποιος έχει το χρήμα είναι πάντα ο κύριος του άλλου», έως και της εξουσίας)· 20, 10 (αν υπάρχουν τράπεζες, είναι «αλλού το χρήμα και αλλού η ισχύς, δηλαδή αλλού τα μέσα απόκτησης των πάντων χωρίς καμία εξουσία και αλλού η εξουσία με τα μέσα για τίποτα απολύτως»).

66. ΠΝ, 26, 15· 18, 16· 26, 16· 26, 20.

67. «Γίνεται δεσποτικός ως και απέναντι στον ηγεμόνα» (ΠΝ, 13, 19).

ιδιοκτησία. Εδώ εντοπίζω το βάθος του παραδόξου μας. Το αγγλικό κράτος, οσοδήποτε «δημοκρατικό», όπως λέει ο Βλάχος,⁶⁸ διατηρεί μοναρχικό χαρακτήρα εξαιτίας των αναγκών του πολέμου, όμως η δικαιοσύνη, της οποίας ο ίδιος μελετητής εξαιρεί τη σημασία, γεννιέται εξαιτίας των αμφισχημιών του χρήματος, προϊόντος του εμπορίου.⁶⁹

Η μοναρχία είναι το πρότυπο του Μοντεσκιέ γιατί έχει κατά νου τον πόλεμο και πιστεύει στη δυνατότητα χωρισμού των κρατών, του μέσα και του έξω. Αλλά η λογική του εμπορίου, κυρίαρχου στον αιώνα του και καταστρεπτικού της «ιδιαιτερότητας των καθεκάστων εθνοτήτων», όπως θα κρίνουν οι Μαρξ (Marx) και Ένγκελς (Engels),⁷⁰ λειτουργεί στο επίπεδο των εξηγήσεών του ακριβώς επειδή μελετά αλληλεπιδράσεις, συνάφειες, και επιτρέπει έτσι την εμφάνιση μιας προσέγγισης του ιστορικού φαινομένου, που δεν θα το θεωρεί σειρά συμβεβηκότων ούτε αιτιακή αλυσίδα – και θα κρίνει ότι κυριαρχεί πλέον η αστική τάξη, ή το εμπόριο, ή η οικονομία.

68. Στο ίδιο, σ. 138.

69. ΠΝ, 18, 16·22, 1.

70. K. Marx-Fr. Engels, *Feuerbach. Gegensatz von materialistischer und idealistischer Anschauung* [Κεφ. Α' Γερμανικής Ιδεολογίας, 1846], Dietz, Βερολίνο 1988, σ. 69, 71.